

Міністерство освіти та науки України
Житомирський державний університет ім. І. Франка

Особливості розвитку уявлень дітей молодшого шкільного віку про соціальну причинність

Курсова робота
студентки **36** групи
соціально-психологічного
факультету
заочної форми навчання
Гавриловської М.П.

Науковий керівник
Дем'янчук Ю.Ю.

2009

Зміст

Вступ

Розділ I. Теоретичні передумови розробки проблеми формування світогляду особистості

1.1. Основні тенденції розробки проблеми формування світогляду у філософській, соціологічній, психологічній і педагогічній науках

1.2. Структура і функції світоглядної свідомості

1.3. Стан формування світогляду учнів молодшого шкільного віку у навчально-виховному процесі школи і сім'ї

1.4. Вікові особливості розвитку світоглядних уявлень молодших школярів в контексті освоєння світу людських відношень

Розділ II. Експериментальне дослідження

2.1. Методи, методики та процедура дослідження

2.2. Результати дослідження

Розділ III. Умови підвищення ефективності формування світогляду молодших школярів у навчально-виховному процесі сучасної школи

Висновки

Список використаної літератури

Додатки

Вступ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. У сучасних умовах інтенсивної розбудови України особливого значення набуває проблема формування світогляду молодого покоління. Тому загальноосвітній школі необхідно вирішувати завдання, розв'язання яких сприяло б поглибленню гуманізації та гуманітаризації освіти. У результаті дії цих процесів утверджується людина як найвища соціальна цінність, забезпечується пріоритетність духовності, гармонії стосунків особистості, суспільства і природи, формується цілісна картина світу і планетарне мислення, органічно поєднується національна освіта з історією, традиціями та культурою українського народу відповідно до основних положень Конституції України, Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), Закону України "Про освіту", Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті. На часі вирішення проблем формування світогляду можливе в умовах навчально-виховної діяльності школи в процесі викладання блоку гуманітарних і соціальних дисциплін.

Вивчення механізмів впливу на формування світоглядних орієнтацій, розробка засобів і методів, їх упровадження у навчально-виховний процес покликані відіграти позитивну роль у становленні духовної особистості, а також допоможе фахівцям-педагогам, соціальним працівникам, батькам у здійсненні вибору активної життєвої позиції підростаючого покоління.

Проблема формування світогляду вивчалась у різних аспектах:

- психологічні основи його формування розкриті у працях А.Бодаєва, Л.Божович, Л.Виготського, В.Давидова, І.Кона, О.Леонтьєва, С.Рубінштейна;
- питання формування світогляду особистості з домінуванням адаптаційного розуміння соціалізуючого процесу розроблялися І.Бехом, Г.Ващенко, В.Галузинським, В.Оржеховською, М.Стельмаховичем;
- суттєві кроки в подоланні однобічного гносеологічного, суб'єкт-об'єктного підходу в розумінні ставлення людини до світу зроблені в працях Р.Арцишевського, В.Кременя, В.Табачковського, В.Шинкарука та ін.;

– світоглядні знання як структурний компонент розвитку особистості, об’єктивний фактор її власних переконань розглядали видатні педагоги П.Блонський, А.Макаренко, К.Ушинський та ін.;

– узагальненню ідей розвитку світогляду молоді в умовах розбудови національної школи присвячені праці вітчизняних учених О.Вишневського, В.Гнатюка, В.Кравця, І.Мартинюка, Ю.Руденка, Д.Тхоржевського, М.Фіцули.

До числа авторів, які займалися розробкою проблеми української культурної традиції та її ролі у формуванні світоглядних орієнтацій сучасної молоді можна віднести Т.Андрущенко, Є.Дурманенко, Л.Корміну, Л.Кривегу, Р.Пріму, А.Решетніченко, І.Шоробуру.

Незважаючи на зацікавленість широкого кола дослідників даною проблематикою, слід зазначити, що наукових робіт з вивчення проблеми формування світогляду учнів молодшого шкільного віку в ході виховного діалогу обмаль.

Отже, аналіз наукових праць дає підстави зробити висновок про те, що проблема формування світогляду школярів не знайшла свого наукового вирішення і її прикладне значення є актуальним у розвитку нинішньої науки. Це і зумовило вибір теми дослідження: “Особливості розвитку уявлень дітей молодшого шкільного віку про соціальну причинність”.

Об’єкт дослідження – формування світогляду учнів у навчально-виховній діяльності сучасної школи.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи, засоби формування світогляду учнів молодшого шкільного віку.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту, форм, методів і засобів формування світогляду учнів молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження. Оскільки людина народжується в соціумі, то освоєння світу розпочинається з освоєння світу людських відношень. Цей світ засвоюється через переживання.

Об'єкт, предмет, мета та гіпотеза зумовили постановку основних завдань дослідження:

- 1) визначити специфіку формування світогляду учнів молодшого шкільного віку, критерії і показники, рівні його сформованості;
- 2) виявити оптимальний зміст, ефективні форми і методи виховної роботи школи, сім'ї, громадських організацій з формування світогляду учнів молодшого шкільного віку;
- 3) визначити і теоретично обґрунтувати умови підвищення ефективності методики формування світогляду школярів.

Розділ І. Теоретичні передумови розробки проблеми формування світогляду особистості

1.1. Основні тенденції розробки проблеми формування світогляду у філософській, соціологічній, психологічній і педагогічній науках

Для з'ясування сутності та специфіки світогляду ми використовували праці вітчизняних філософів В.Андрущенка, Р.Арцишевського, Є.Бистрицького, М.Михальченка, І.Надольного, С.Пролеєва, В.Табачковського, В.Шинкарука та ін.

В основу аналізу світоглядних проблем взято “Концепцію формування світогляду громадянина України” Ю.Руденка, виявлено особливості формування світогляду українського патріота, в якому важливе місце посідають світоглядні поняття, переконання та ідеали. У дослідженні обґрунтовано критерії визначення ступеня сформованості цілісного світогляду і зазначено, що світогляд – це “ядро”, “серцевина” особистості, вища сфера її духовного життя, яка виконує пізнавальну, методологічну, аксеологічну, регулятивну функції. Ефективність його формування може бути найвищою за умови тісного зв'язку з національним, який є базовим компонентом особистості й відображається в ідейній, морально-етичній спадщині, традиціях і звичаях української нації, в її минулому та сучасному. До критеріїв визначення рівня сформованості цілісного світогляду належать: ставлення до природи, суспільства, самого себе; пізнавальна активність та зацікавленість світоглядними проблемами; відповідальність за власні вчинки та дії; життєва активність; мотивація та ціннісні орієнтації особистості; спрямованість самосвідомості на загальнолюдські цінності та формування системи ціннісних орієнтацій. Охарактеризовано рівні сформованості світогляду (високий, середній і низький). Низькому властиві спрямованість життєвої позиції учнів на соціальну адаптацію, низька політична активність, недостатня професійна зорієнтованість, відсутність вмотивованості власних дій. Середньому рівню характерні переважно оптимістична активна життєва

позиція, спрямована на суспільну діяльність, достатня зацікавленість світоглядними проблемами; домінуюча орієнтація на національні та сімейні цінності. Мотивації дій учнів обмежуються лише рівнем відповідальності за власні вчинки та дії без урахування загальнолюдських і гуманістичних цінностей; низькою залишається політична активність. Для високого рівня характерними є активна життєва позиція школярів, її спрямованість на пізнавальну, творчу, природоохоронну, естетичну, комунікативну діяльність, орієнтація на загальнолюдські, національні та гуманістичні цінності, відповідальність за власні вчинки і дії інших людей, домінування у світовідношенні оптимістичних позицій, достатня професійна зорієнтованість [4,34].

Шляхи, форми і методи формування в учнів цілісного світогляду передбачають органічну єдність навчально-виховної та позаурочної роботи. Ступінь сформованості всіх структурних компонентів світогляду (моральні норми, цінності, ідеали, переконання, погляди і ін.) позначається на всій світоглядній системі особистості, невід'ємним компонентом якої є прямий та опосередкований вплив соціального середовища. Сім'ю визнано найважливішим інститутом взаємовпливу соціального середовища на формування світогляду, охарактеризовано соціальні функції первинних груп і колективів, їх змістовну діяльність.

Звернено увагу на національну систему виховання, вітчизняну концепцію розуміння національної свідомості

У результаті здійсненого аналізу визначено такі мікросоціальні тенденції, як: малоефективний виховний вплив сім'ї, школи, позашкільних установ, товариства однолітків, засобів масової комунікації тощо і негативний вплив асоціального середовища; вказано на зв'язок діяльності, пізнання і спілкування.

Особистість як соціалізований індивід, має свою життєву позицію, свободу волі, здатна до вибору, відповідальна, свідомо виділяє себе з навколишнього світу і невіддільна від системи соціальних зв'язків.

Цілеспрямовану та стихійну соціалізацію, яка здійснюється на трьох рівнях, визначено важливим фактором розвитку особистості та передумовою формування її світогляду.

1.2. Структура і функції світоглядної свідомості

Виходячи з положення, що світоглядна свідомість є практично-духовним утворенням, тобто таким, що реально функціонує в житті людей, можемо вважати її ядром світоглядної культури, до рівня якої підноситься культуражиттєдіяльності особи.

Світоглядна свідомість - то система життєво-практикованих принципів, установок, орієнтирів і уявлень, регулятивів особи, що складають своєрідний фундамент її відношення до світу. Вони містять в собі основне смисложиттєве навантаження особи.

В сукупності своїх функцій, найперше - пізнавальної, орієнтаційної та регулятивної - світоглядна свідомість постає як самосвідомість, себто усвідомлення самототожності особи аж до її вірності самій собі, своєму життєвому ідеалу. Вона виявляється у постійності чи неперервності світопереживання, виражається у саморефлексії, що передбачає можливості контролю над собою і здатність оцінювати своє місце в світі.

Структура світоглядної свідомості, базуючись на уявленнях, переконаннях і принципах, включає в себе такі основні елементи, як світовідчуття, світовідображення, світовідношення та світоспоглядання. Імперативну роль у цій структурі мають світоглядні, тобто смисложиттєві установки. Вони формуються в процесі живого включення індивіда у суспільну життєдіяльність, розмаїття суспільних зв'язків та відношень.

Світоглядна свідомість має інтегративний характер, вона організує внутрішній світ особистості, об'єднуючи в ньому соціальний та індивідуальний, духовний та тілесний, об'єктивний та суб'єктивний, практичний та пізнавальний, творчий та споглядальний аспекти буття людини [4,36].

У функціональному плані світоглядна свідомість передусім є визначником сенсу життя, виявляючи регулюючий вплив на функції конструктивного характеру - евристичні, аксіологічні та прогностичні. Своім смисложиттєвим "наповненням" світоглядна свідомість звернена у майбутнє,

у вибудовування образу бажаного світу, в якому суб'єктивний світ людської особи співпадає із об'єктивним світом умов її самореалізації і саморозвитку.

Світоглядна свідомість, найважливішим "продуктом" якої є усталений образ наявного світу, у площині індивідуального особистісного свого виявлення загалом виконує дві діалектично суперечливі функції. З одного боку, світоглядна свідомість стабілізує людську життєдіяльність, з іншого - вона цю діяльність й стимулює. У освітньо-виховній роботі із підлітковою молоддю важливо забезпечити єдність, взаємопроникність цих функцій, що виражають практично крайні полюси людської активності.

Світоглядна свідомість є багатофункціональною "конструкцією", що нею людина прагне "охопити", відобразити весь світ у його проекції в майбуття. Звичайно, така проекція у майбутнє має своє опертя у минулому. У моменті теперішнього, що переживається людиною як даність і який висвічується світоглядною свідомістю в образі наявного світу і відношення до нього носія цієї свідомості відбувається своєрідна зустріч минулого із майбутнім, або навпаки. У контексті такої зустрічі, в залежності від зовнішніх обставин буття людини і внутрішнього стану її душі, її, як можна було б сказати, настроєвості світоглядна свідомість виконує то переважно стимулюючу, то, відповідно, - стабілізуючу функції.

Загалом же світоглядна свідомість виконує роль своєрідного інтегратора відношень людини до світу. Саме цю її функцію логічно вважати основною і визначальною у відношенні "людина - світ людини", бо завдяки їй сама світоглядна свідомість трансформується у особистісну самосвідомість людини.

Структурно і функціонально світоглядна свідомість є складним, але єдиним, цілісним і цільним утворенням, що "опирається" на світоглядні установки.

1.3. Стан формування світогляду учнів молодшого шкільного віку у навчально-виховному процесі школи і сім'ї

На основі аналізу виховної роботи школи з формування світогляду учнів виявлено необхідні умови підвищення ефективності даного процесу.

Засоби і методи виховного впливу сім'ї на формування світогляду школярів – спільні захоплення (ігрова, пізнавальна, трудова діяльність), розвиток емоційної культури, атмосфери співробітництва, вшанування народних звичаїв та традицій, залучення до трудової діяльності.

Основні чинники, які впливають на формування світогляду учнів: виховне значення членів сім'ї, специфіка виховання однієї дитини, внутрішньородинні стосунки й умови, культура домашнього оточення, залучення учнів до участі в домашньому господарстві, розумне використання домашнього бюджету, статеве виховання дітей, взаємозв'язок сім'ї і школи, вшанування традицій українського народу, виховання бережливого ставлення до речей тощо.

Основні недоліки виховної практики батьків: ігнорування вікових та індивідуальних рис учнів і використання в сімейній педагогіці методів авторитарного стилю.

Основними формами і засобами формування цілісного світогляду в процесі позакласної роботи є предметні гуртки, гуртки художньої самодіяльності, читацькі конференції, тематичні вечори, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, політичні інформації, олімпіади, екскурсії і подорожі, фестивалі, виставки, туризм, читання художньої літератури.

Специфіку позашкільної виховної діяльності з формування світогляду полягає у застосуванні досягнень етнопедагогіки.

Особливе місце у формуванні світогляду відведено духовно-моральному вихованню та атрибутам людської моральності – гідності, честі, совісті. Засобом емоційного, естетичного, морального виховання виявлено

природу (В.Сухомлинський). Доведено необхідність формування екологічного аспекту цілісного світогляду.

На сучасному етапі постає необхідність активізації спрямування виховного впливу на формування правової свідомості, підвищення юридичної обізнаності учнів [4,38].

Отже, аналіз змісту і результатів виховного впливу на формування світогляду учнів дозволив окреслити його у всіх ланках навчально-виховного процесу: етнопедагогічній, пізнавальній, екологічній, моральній, правовій, трудовій, естетичній, профорієнтаційній роботі.

1.4. Вікові особливості розвитку світоглядних уявлень молодших школярів в контексті освоєння світу людських відношень

Емпатія - системне утворення, яке входить у більш складну систему. Цією складною системою є особистість людини. В зв'язку з цим розвиток емпатії визначається закономірностями розвитку особистості.

У вітчизняній психології динаміку емпатії в дитячому віці вивчав Л.С. Виготський. На його думку дорослий для дитини - не просто умова особистісного розвитку, а учасник цього процесу, його суб'єкт.

На сучасному етапі психологічна наука не має достатньо даних для повної вікової характеристики психології прояву емпатійності. На жаль не велись дослідження, предметом яких була б вікова динаміка емпатії. Не вирішеними є питання умов і факторів розвитку емпатії.

Оскільки людина народжується в соціумі, то освоєння світу розпочинається з освоєння світу людських відношень. Цей світ засвоюється через переживання. Саме з первинних переживань розпочинається будівництво внутрішнього світу індивіда. За Гуссерлем, все, що є в житті, є в переживанні. Переживання - одиниця емпатійного процесу. Л.С.Виготський розробив положення про те, що віковий розвиток являє собою історію переживань.

В молодшому шкільному віці відбувається цілий ряд змін в психічному і особистісному розвитку, з'являється специфічні вікові новоутворення. Розвивається нове пізнавальне відношення до дійсності.

В цей період якісно змінюється здатність до довільної регуляції поведінки. Саме в цей час відбувається *"втрата дитячої безпосередності"* (Виготський Л.С.), яка характеризує новий рівень розвитку мотиваційне - потребової сфери, що дозволяє дитині діяти не безпосередньо, а керуватися свідомими цілями, соціальне виробленими нормами, правилами і способами поведінки. З'являється новий рівень потреб. Діяльність дитини керується свідомо поставленими цілями і моральними почуттями [7,192].

Триває розвиток суспільної спрямованості, в наслідок чого дитина намагається завоювати власну позицію в класному колективі. В цьому віці залежність від батьків змінюється залежністю від однолітків, тобто підсилюється потреба у визнанні з боку однолітків.

Молодший школяр - людина, яка активно оволодіває навичками спілкування. В цей період відбувається інтенсивне становлення дружніх контактів. Засвоєння навичок соціальної взаємодії з групою однолітків є одним з найважливіших завдань на цьому віковому етапі. Якщо дитини до 9—10 років встановлює дружні відносини з однокласниками, то це означає, що вона вміє здійснити тісний соціальний контакт з однолітками, підтримувати відношення тривалий час, що спілкування з нею теж комусь важливе і цікаве.

Результати спеціальних досліджень показують, що відношення до друзів і саме розуміння дружби має певну динаміку на протязі молодшого шкільного дитинства. Для дітей 5-7 років друзі - це перш за все ті, з ким дитина грає, кого бачить частіше за інших.

Між 8 і 11 роками діти вважають друзями тих, хто допомагає їм і поділяє їх інтереси. Для виникнення взаємної симпатії і дружби стають важливими такі якості особистості: доброта і уважність, самостійність, чесність, вміння допомогти.

В цей період виникає новий рівень самосвідомості дітей - *"внутрішня позиція"*. Ця позиція являє собою усвідомлене відношення дитини до себе, до оточуючих людей - таке відношення, яке він може виразити словами і вчинками. Факт становлення такої позиції внутрішньо проявляється в тому, що в свідомості дитини виділяється система моральних норм, яким він слідує чи намагається слідувати, незалежно від обставин.

Ж.Піаже встановив, що в період життя від 5 до 12 років уявлення дитини про моральність змінюються від морального реалізму до морального релятивізму. Моральний реалізм, в розумінні Піаже, - це однозначне

розуміння добра і зла. Моральний релятивізм заснований на впевненості, що кожна людина має право на справедливе і поважне відношення до себе .

Реаліст вважає, що закони моралі незмінні, моральну дилему звичайно вирішує на користь бездумного підкорення думці дорослого, навіть якщо розпорядження не співпадає з загальноприйнятими нормами моралі. Більш старші за віком діти, які піднялись до розвитку релятивізму, вважають, що інколи можна ігнорувати думку дорослого і діяти згідно власних норм моралі.

В наслідок розвитку інтелектуальної сфери дитина молодшого шкільного віку вміє глянути на себе зі сторони, осмислити свої вчинки, співвіднести свої вчинки з наслідками для інших.

Глибокі зміни, які відбуваються в психологічному вигляді молодшого школяра, свідчать про широкі можливості розвитку дитини на даному віковому етапі. На протязі цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, який пізнає оточуючий світ і самого себе [8,41].

Молодший шкільний вік - це період позитивних змін і перетворень. Рівень психічного розвитку молодшого школяра дозволяє розвивати вищі форми емпатії: співчуття, співрадість, усвідомлене внутрішнє і реальне сприяння суб'єктам емпатії.

Розділ II. Експериментальне дослідження

2.1. Методи, методики та процедура дослідження

В своїй роботі ми будемо визначати емпатію як здатність емоційного відгуку на неблагополуччя іншого, прагнення зрозуміти, полегшити або розділити його стан. Розуміючи емпатію як процес, в експерименті будемо вивчати її як властивість індивіда, яка є результатом інтеграції емпатійних процесів та станів.

Зазначимо, що емпатія - важливий фактор морального розвитку особистості, оскільки такі особливі форми емпатії як співпереживання та співчуття є мотивами моральної поведінки.

На нашу думку при переході у молодшого шкільного віці відбуваються значні зрушення в розвитку моральної сфери. А саме на якісно новому рівні знаходяться такі параметри:

- 1) понятійне розуміння моральних норм;
- 2) усвідомлення важливості емпатійної характеристики в структурі особистості.

Опираючись на вищесказане виділимо завдання психологічного дослідження:

1. Виявити динаміку емпатійних відношень дітей віком від 6-х до 9-ти років.
2. Визначити стійкість визначених рівнів емпатії.

У відповідності з завданнями дослідження використовувались такі методики:

1. Методика незакінчених оповідань Гаврилової з метою виявлення видів і тенденцій емпатійних реакцій дітей, виділення дітей зі стійкою емпатією.

Досліджуваний міг ототожнити себе лише з дитиною, головним героєм оповідання, і таким чином - співпереживати лише йому. По відношенню до антагоністів головного героя - тварини, дорослого, однолітка в даному випадку можливим є лише співчуття. Альтернатива складалася в тому, на

чию користь розв'яже конфлікт досліджуваний, тобто по відношенню до якого персонажа він виявить емпатійну реакцію. Якщо досліджуваний ототожнює себе з головним героєм, розв'язує конфлікт на його користь, значить йому більш притаманним є співпереживання. Якщо конфлікт розв'язується на користь іншого персонажа, це дає нам право зробити висновок, що до цього об'єкта досліджуваний переживає співчуття.

2. Метод встановлення значущості емпатії в структурі особистості (див. Додаток 1). Даний метод дає змогу виявити міру усвідомлення значущості емпатійної характеристики особистості.

Кожній дитині пропонувалося охарактеризувати свого улюбленого героя, свій ідеал, перераховуючи всі його позитивні риси. В відповідях дітей такі характеристики як вміння допомогти, вміння зрозуміти, співчувати, співпереживати, доброта, уважність, ніжність, лагідність розумілися нами як емпатійні.

3. “Незакінчені речення”. Методика дозволяє виявити у дітей наявність чи відсутність емпатійної орієнтації та відповідних способів поведінки, міру понятійного розуміння моральних норм (див. Додаток 2).

Кожен учень продовжив 10 незакінчених речень, дії в яких розгорталися від першої особи, тобто від імені досліджуваного. Лише декілька речень мали абстрактний характер. Вони спрямовані на виявлення міри понятійного розуміння моральних норм.

При аналізі отриманих даних виділялись смислові одиниці в відповідях дітей. Отримані дані інтерпретувались за такими параметрами: схильність до агресії, схильність до співпереживання, схильність до співчуття, здатність надати допомогу. Тобто виділялись чотири рівні емпатійного реагування.

2.2. Результати дослідження

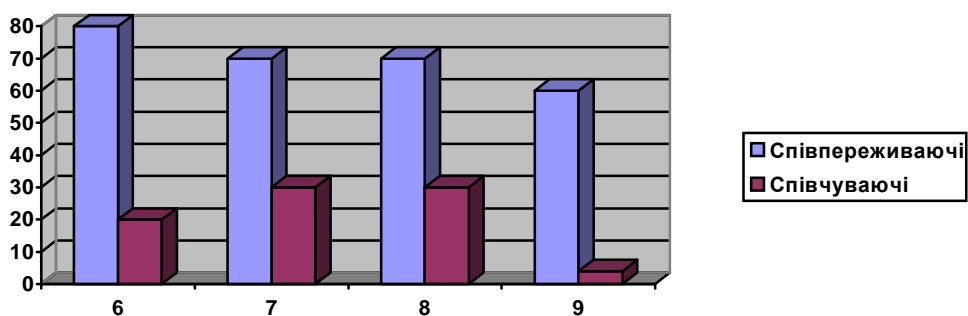
Дослідження проводилось на база ЗОШ №221 м.Києва. У дослідженні приймали участь учні молодшого шкільного віку.

Вивчаючи види і тенденції емпатійних реакцій дітей за допомогою методу "незакінчених оповідань", виявили, що в цілому для дітей молодшого шкільного віку характерним є нестійкий характер емпатійних відношень. Хоч більшість дітей проявляють тенденцію до співпереживання, кількість співчуваючих серед 9-річних дітей значно зросла порівняно з дітьми 6 років.

Таблиця 1

Вік	Розподіл видів емпатії у досліджуваних			
	Співчуваючі		Співпереживаючі	
	Кількість	%	Кількість	%
6	2	20	8	80
7	3	30	7	70
8	3	30	7	70
9	4	40	6	60

Мал.1

Найменша кількість співчуваючи дітей серед шестирічок. Найбільшу кількість співчуваючих становлять діти 9 років. Це свідчить про те, що діти

цього віку здатні прийняти роль іншого, зрозуміти його на емоційному і інтелектуальному рівнях.

Виявлено 3 учнів зі стійкою емпатією в першому класі і 9 учнів зі стійкою емпатією в четвертому класі.

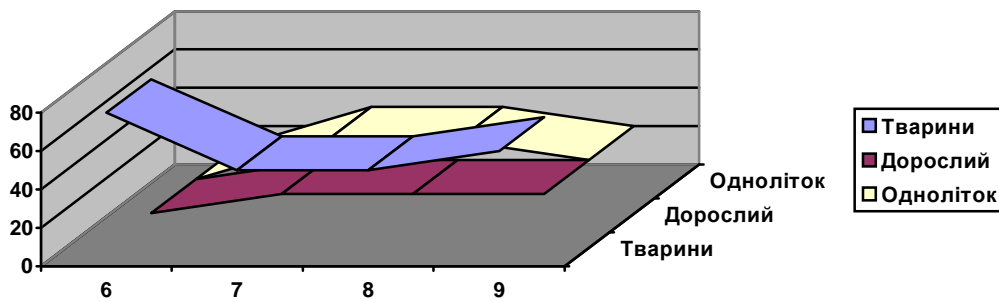
Вже серед шестирічок було виявлено дітей, у яких спостерігався однорідний вид реакцій на всі об'єкти емпатії, тобто співпереживання чи співчуття сформувались як стійка якість. З віком кількість таких дітей збільшується. Але в цілому можна зробити висновок про нестійкість емпатійних реакцій як у першому класі так і в четвертому.

Цікавою є залежність видів емпатійної реакції відносно різних об'єктів емпатії. Ця залежність трохи змінюється з віком.

Таблиця 2

Розподіл видів емпатійної реакції відносно об'єктів емпатії

Вік	<i>Кількість дітей, які проявили співчуття до різних об'єктів емпатії</i>					
	<i>Тварини</i>		<i>Дорослий</i>		<i>Одноліток</i>	
	<i>К-ть</i>	<i>%</i>	<i>К-ть</i>	<i>%</i>	<i>К-ть</i>	<i>%</i>
6	8	80	1	10	1	10
7	5	50	2	20	3	30
8	5	50	2	20	3	30
9	6	60	2	20	2	20

Вид емпатійної реакції в більшості випадків залежить від об'єкту емпатії. Найчастіше емпатійну реакцію співчуття у дітей молодшого шкільного віку викликають тварини. Діти відчують беззахисність братів наших менших і одночасно відчують свою значимість, відповідальність, що підсилює альтруїстичні нахили.

Серед шестирічок у порівнянні з дітьми старшими виявлено меншу кількість співчуваючих до однолітків, в зв'язку з тим, що діти цього віку зорієнтовані на себе, на власні почуття. Вони мають тісний емоційний зв'язок з близькими родичами, до яких їм природніше проявляти співчуття ніж до своїх однолітків. Тобто у системі "я-дорослий" дитина може вирішити конфлікт на користь дорослого, на відміну від ситуації "я - одноліток".

З таблиці 2 видно, що для дітей старшого віку об'єктом співчуття крім тварин і дорослого стає також і одноліток.

За допомогою методики "незакінчені оповідання" можливо виявити два види емпатії: співпереживання і співчуття. Тому також було використано методику "незакінчені речення", яка має більш ширші діагностичні можливості в тому плані, що не обмежує вивчення емпатії лише як емоційний відгук на нещастя іншого.

Вивчаючи прояв емпатійності у поведінці дітей, а також її спрямованість отримали результати:

Для дітей молодшого шкільного віку можливими є реакції:

- прояв байдужості, роздратування, відкритої агресії;

- співпереживання;
- співчуття;
- дійове емпатійне відношення - реальна допомога.

Таблиця 3**Динаміка видів емпатійних відносин у молодшому шкільному віці**

Вік	Види емпатійної реакції							
	Агресія		Співпереживання		Співчуття		Допомога	
	<i>К-ть</i>	<i>%</i>	<i>К-ть</i>	<i>%</i>	<i>К-ть</i>	<i>%</i>	<i>К-ть</i>	<i>%</i>
6	3	10	3	30	2	20	2	20
7	4	10	2	20	2	20	2	20
8	2	20	2	20	3	30	3	30
9	1	10	2	20	4	40	3	30

Дані отримані за допомогою методу "незакінчених речень" співпадають з попередніми результатами: кількість співчуваючих дітей збільшується з віком. Уже в другому класі діти можуть порівнювати, проводити аналогію, вони здатні не лише наслідувати моторні і афективні реакції іншого, а й можуть переживати власні почуття з приводу переживань іншого. Крім того діти старшого віку в більшій мірі здатні надати допомогу, порівняно з дітьми 6 років. Якщо шестирічки допомагають, наслідуючи дорослих, то мотивом допомагаючої поведінки молодших школярів є прагнення змінити власні негативні емоції або негативні емоції іншого. В останньому випадку ми маємо справу з альтруїстичною поведінкою, мотивом якої є моральні почуття.

Маючи факт збільшення кількості співчуваючих дітей з віком, випадки альтруїстичної поведінки можемо припустити, що емпатія розуміється дітьми як значуща особистісна якість. Дітям зі стійким співчуттям можливо притаманні емпатійні переконання.

При дослідженні значущості емпатійних якостей особистості для дітей було виявлено, що діти молодшого шкільного віку перш за все цінують в людях:

- емпатійні якості;
- фізичну силу, мужність, сміливість;
- розум, здатність гарно вчитися;
- вроду.

На нашу думку, діти, які вважають емпатійні якості значущими, самі проявляють різні рівні емпатійного відношення, взаємодіючи з однолітками. Такі діти усвідомлюють свої моральні якості. Розуміння важливості наявності емпатійних якостей у людини свідчить про досить високий рівень сформованості моральної сфери суб'єкта. Поведінку таких дітей мотивують моральні почуття, а не контроль з боку дорослих.

В результаті проведеної експериментальної роботи можемо зробити висновок, що розвиток емпатійності визначається закономірностями особистісного вікового розвитку. Формування емпатійних якостей пов'язано з усією організацією психологічних механізмів людини. Так, емоційна сфера є базисом, на якому формується емпатійність особистості, генетичною передумовою розвитку емпатії є установка на емоційне сприйняття близької людини. Існує тісний взаємозв'язок між розвитком емпатії і моральністю особистості. В основі високоморальної поведінки лежать саме емпатійні почуття. Розвиток вищих рівнів емпатії обумовлений відповідним рівнем розвитку інтелекту, мотиваційної сфери особистості.

Кожен віковий період відповідає певному рівню розвитку емпатійних якостей особистості. В цілому розвиток у молодших школярів певних психологічних механізмів обумовлює виникнення співчуття.

Твердження про те, що молодший шкільний вік є сприятливим для розвитку вищих форм емпатії, підтверджує факт розширення кола об'єктів емпатії в молодшому шкільному віці.

Розділ III. Умови підвищення ефективності формування світогляду молодших школярів у навчально-виховному процесі сучасної школи

Особливості педагогічних умов: системність – як творче поєднання наукової, державної, сімейної, народної систем виховання; наступність, послідовність всіх етапів з координацією та взаємодією вчителів і громадських організацій у виховній роботі; поєднання індивідуальних, групових, масових її форм з орієнтацією на національні та загальнолюдські цінності й пріоритети; дотримання принципів природо- та культуровідповідності активності, творчості, демократизації; застосування індивідуально-диференційованого підходу до особистості учня на засадах принципів гуманізму та духовності.

Вдосконалення змісту виховної роботи з формування світогляду потребує перегляду та радикального оновлення програм навчальних дисциплін світоглядного спрямування. Основна роль у цьому належить предметам гуманітарного та соціального циклу.

У формуванні духовності особистості виховний потенціал належить рідній мові та літературі – засобам становлення національного характеру і світогляду. Головною метою курсу є формування духовних основ особистості, основ загальнолюдської моралі, характеру, світогляду та інших компонентів національної свідомості. Велике значення мають мовленнєві взірці, тобто система текстів і усних висловлювань, зміст яких представляє національну культуру українського народу і сприяє формуванню патріотизму особистості. Завдяки літературі учні залучені до надбань світової і національної культури, включаються у процес розвитку духовності. Використання необмежених можливостей літератури сприяє вивченню й осмисленню національних цінностей, вихованню почуттів любові і шани до українських письменників, спонукає до формування активної життєвої позиції, вчить виявляти громадську мужність і відстоювати власні погляди та переконання [8,43].

Ефективні методи формування світогляду особистості – бесіди, лекції, диспуту, методу прикладу.

Серед методів організації виховного впливу у навчальному процесі особливе місце відведено використанню евристичної бесіди світоглядного спрямування, сформульовано методичні рекомендації щодо її проведення.

Існує позитивний виховний потенціал позаурочної діяльності: ознайомлення учнів з основами народного календаря, проведення місячника культури народу, збирання краєзнавчого матеріалу, організація народних ігор та розваг, конкурсів на краще виконання віршів з використанням української національної символіки, народних костюмів, посуду, інструментів.

Висновки

Теоретичний аналіз проблеми та отриманих результатів експериментального дослідження дозволили сформулювати висновки:

1. Світогляд як форма духовного освоєння дійсності є стрижневою основою свідомості особистості. Світогляд може бути найповніше сформованим, правильно й емоційно сприйнятим за умови тісного зв'язку з народним, національним, який є її базовим компонентом і відображається в ідейній, морально-етичній спадщині, традиціях і звичаях української нації. Проблема формування світогляду учнів шкільного віку у цілісному вигляді розроблена недостатньо, має прикладне значення і є актуальною в розвитку сучасної педагогічної науки.

2. У процесі дослідження безпосередньою передумовою формування світогляду особистості і фактором процесу її соціалізації визначено соціальне середовище. Необхідною умовою даного процесу є врахування взаємопов'язаних об'єктивних (умов соціального середовища) та суб'єктивних факторів. Цей вплив є прямим (соціальні групи, сім'я, школа, компанія ровесників, трудові колективи) та опосередкованим (засоби масової інформації, культурні надбання, рівень освіченості, мистецтво та ін.). Виявлено такі мікросоціальні тенденції: послаблення функцій і потенційного виховного ефекту сім'ї, школи, позашкільних установ, товариства однолітків, засобів масової комунікації, посилення впливу асоціального середовища.

3. Встановлено, що вирішальним у підвищенні ефективності виховної роботи з формування світогляду учнів є передусім вдосконалення її змісту. Вирішення цієї проблеми у навчально-виховному процесі передбачає впровадження у практику роботи школи народних традицій як втілення духовного життя народу і формування виховного потенціалу національно свідомого і розумово активного громадянина України.

4. Оскільки світоглядний зміст навчальних предметів передусім реалізується у навчальному процесі, нами виявлено специфіку застосування форм і методів навчання, які забезпечують ефективне використання їх

потенційних можливостей. До них відносимо: евристичну бесіду, лекцію, диспут, дискусію, метод прикладу, методи організації діяльності і формування досвіду громадської поведінки, методи стимулювання поведінки і діяльності. Їх специфічними особливостями є акцентування уваги на світоглядних можливостях даних форм і методів, а саме: використання з метою розвитку логічного мислення учнів, особистісних переконань і ціннісних орієнтацій, формування національного й естетичного аспектів світогляду, правової та екологічної свідомості. У результаті виокремлення цих особливостей формуються цілісне світорозуміння школярів, активна життєва позиція, національна самосвідомість, гуманістичні мотиви діяльності, які сприяють самоосвіті, самовихованню та самореалізації.

5. Виявлено основний зміст впливу сім'ї на формування світогляду учнів: патріотичне виховання, економічне і трудове виховання в організації побуту, статеве виховання, виховання активної громадянської позиції та ін. Визначено оптимальні методи і засоби виховного впливу сім'ї на формування світогляду школярів: спільні захоплення (ігрова, пізнавальна, трудова діяльність), збереження та примноження народних традицій і звичаїв. При цьому сім'я має дотримуватися принципів народної педагогіки: природовідповідності, зв'язку з життям, виховання в праці, урахування вікових та індивідуальних особливостей, гуманізму тощо.

6. Специфіка позакласної виховної роботи з формування світогляду школярів, дозволяє доцільно вибирати зміст, форми, методи, які дають змогу школярам доповнити власне світосприйняття поглибленим вивченням народних традицій, обрядів, трансформуватися у високорозвинену сучасну націю з кращими моральними, правовими, екологічними та іншими рисами.

Ефективними формами і засобами позакласної роботи з формування світогляду учнів, окрім предметних гуртків, конференцій, тематичних вечорів й інших загальновідомих виховних заходів є: робота з основ народного календаря, місячники культури народу, збирання краєзнавчого матеріалу, організація народних ігор та розваг тощо.

Список використаної літератури:

1. Войтенко В.М. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки впливу соціуму на формування світовідношення дівчат різних вікових груп // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. Проблеми громадянського становлення особистості: Збірник наукових праць. – Випуск 19. – Київ – Запоріжжя, 2000. – С. 103-110.
2. Гріневич І.І. Формування ціннісних орієнтацій учнів шкільного віку // Педагогічний пошук: Науково-методичний вісник. – Випуск № 2 (30). – Луцьк, 2001. – С. 51-54.
3. Демиденко О.П. Соціальне середовище як фактор розвитку та становлення світогляду учнів // Педагогічний пошук: Науково-методичний вісник. – Випуск № 4 (32). – Луцьк, 2001. – С. 63 – 65.
4. Копельчук Л.С. Соціалізація особистості як діалектичний процес взаємодії індивіда і суспільства // Проблеми педагогічних технологій: Збірник наукових праць. – Випуск 1. – Луцьк, 2002. – С. 34-41.
5. Мировоззренческое сознание: структура и функции // Мировоззрение в системе общественного сознания. Тезисы Всесоюзной конференции. - Воронеж, 1988. - С.18-20.
6. Освіта та виховання як процес формування соціально зрілої особистості //Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Вип. VI. Серія: Історія: Збірник наук. праць, 1997. - С. 309 – 314
7. Объективная детерминация процесса воспитания потребностями социального прогресса как закономерность исторического процесса // Концепция единого закономерного мирового процесса и современности. Тезисы конференции и школы молодых ученых (март 1987). - Пермь, 1987. - С.192-193.
8. Потапюк Л.М. Емоційна готовність як фактор самоствердження, самовдосконалення особистості // Науковий вісник ВДУ. – Луцьк: ВДУ, 1997. – № 9. – С.41-43.

9. Потапюк Л.М. Формування світогляду особистості як чинник її всебічного розвитку // Освіта і управління. – Київ, 2002. – №2. – С. 159-163.
10. Семенчук В.М. Світогляд як фактор соціалізації особистості // Науковий вісник ВДУ. – Луцьк: ВДУ, 1996. – № 2. – С. 82-84.
11. Талько С.А. Динаміка світогляду дівчат різних вікових груп // Збірник наукових та науково-методичних праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (12-13 травня 1999 р.): Проблеми філософсько-світоглядних основ концепції розвитку освіти та навчання. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “ Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – С. 126-133.
12. Фесюк В.В. Світогляд як фактор самовизначення особистості // Збірник наукових та науково-методичних праць за матеріалами науково-практичної конференції: Формування особистості, здатної до життєтворчості. – Луцьк, 2002. – С. 50-53.
13. Формування соціальних почуттів // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Філософія, економіка, соціологія.- №1, 1998.- С. 35-38.
14. Філософсько-антропологічний погляд на школяра та формування його світоглядних установок // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Філософія, економіка, соціологія.- №2, 1999.-С. 66-71

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Метод встановлення факту значущості емпатії у структурі особистості.

Мета: Виявлення міри усвідомлення значущості емпатійної характеристики у структурі особистості, рівня сформованості моральної сфери.

Хід проведення дослідження: Кожній дитині пропонувалося дати відповідь на запитання:

Який твій улюблений герой казки (мультфільму, фільму чи художнього твору)?

Перерахуй все те, що тобі в ньому подобається.

Обробка результатів дослідження: В відповідях дітей такі характеристики як вміння допомогти, вміння зрозуміти, співчувати, співпереживати, доброта, уважність, ніжність, лагідність розумілися нами як емпатійні. Підраховували кількість дітей кожного вікового періоду, які виділяли саме ці якості, як основні.

“Незакінчені речення”

Мета: виявлення наявності чи відсутності емпатійної орієнтації та відповідних способів поведінки, міри понятійного розуміння моральних норм.

Інструкція: "Вам запропоновано 10 незакінчених речень. Завершіть їх."

Хід проведення дослідження:

Під час виконання завдання учні не повинні спілкуватися один з одним.

Стимульний матеріал:

1. Найкраще, що може зробити людина...
2. Якщо мене образить мій товариш, то я...
3. Якщо мене образить мама...
4. Якщо мене образить вчитель...
5. Коли я бачу взимку голодних змерзлих пташок...
6. Найгірше, що може зробити людина...
7. Бути добрим по-моєму означає...
8. Коли я бачу, як старший учень ображає меншого...
9. Коли я образив товариша, я...
10. Мій найкращий вчинок...
11. Мій вчинок, за який мені до сьогоднішнього дня соромно...

Обробка результатів: Аналізуючи отримані дані, виділялись смислові одиниці в відповідях дітей. Дані інтерпретувались за такими параметрами: схильність до агресії, схильність до співпереживання, схильність до співчуття, допомагаюча поведінка. Тобто виділялись чотири рівні емпатійного відношення, стійкість емпатійного реагування, особливості емпатійних відношень відповідно до різних об'єктів емпатії. Кількісна обробка результатів полягала у виявленні кількості дітей, схильних до певного виду емпатійної реакції.